

**И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы
Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту**

Д 10.11.028 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:894.2.341:372.881.1(575.2)(043.3)

Кожоева Гүлжамал Жайлообаевна

**Кайталоону стилистикалык каражат катары
сыпаттоо**

10.02.01 – кыргыз тили

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2012

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тил илими кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Зулпукаров Капар Зулпукарович

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, профессор
Усубалиев Бейшенбай Шеңкеевич

филология илимдеринин кандидаты
Жаманкулова Гүлжамал Төлөгөновна

Жетектөөчү мекеме: К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин кыргыз тил илими кафедрасы.
Дареги: Бишкек ш., Тынчтык пр., 27.

Диссертациялык иш 2012-жылдын «___» _____ саат ___ дө
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтундагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д10.11.028 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот, дареги: Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а.

Автореферат 2012-жылдын «___» _____ жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты

Семенова Ж.А.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Стилистика менен риториканын өзөгүн троп жана фигура түшүнүктөрү түзөт. Бул кепти көрктөө, кооздоо каражаттары байыркы антикалык доордо эле ар тараптан каралып, талданып чыккан болчу. Ушул багытта аткарылган көптөгөн ораторлордун, философтордун, стилисттердин эмгектери белгилүү (Феофраст, Аристотель, Деметрий, Цицерон, Квинтилиан ж.б). Бүгүнкү күндө троп менен фигуралардын жалпы саны беш жүздөн ашат.

Троп менен фигура даана жиктелет. Биздин эмгектин темасы чектүү: ал позициялуу жана позициясыз кайталоолорду гана бөлүп алып, стилистикалык фигура катары кыргыз тилинин материалында сыпаттоого арналат. Учурда кайталоонун сөздү көркөмдөөчү мүмкүнчүлүктөрүн ар тараптан иликтөө зарылдыгы бар.

Кайталоо – кепте өтө жыш таркалган фигура. Анын кичи түрлөрү да көп, ошондуктан ички түрлөнүшү жана жиктелиши да татаал, бир кылка эмес, гетерогендүү мүнөздө. Кайталоону бир эле принциптин же критерийдин негизинде аныктоого болбойт. Анын мазмунун ачыш үчүн ар түрдүү принциптер, ыкма-методдор, ар кыл терминдер колдонулат.

Эмне себептен биз кайталоо фигурасын тереңдеп иликтөөнү тандап алдык? Изилдөөнүн темасын тандоо төмөндөгүдөй жүйөлөр менен шартталат.

1. Европа лингвистикасында ар бир тилдин духу, жалпы касиети болорлугу далилденген. М.В.Ломоносов Рим императору Карл Бешинчиге шилтеме жасап: «испан тилинде кудай менен, французча достор менен, немисче душман менен, италиялыктарча аялзаты менен сүйлөшүү ыңгайлуу», - деген сөзүн келтирип, эгер Карл Бешинчи орус тилин билген болсо, мында ал испан тилинин көтөрүңкү кооздугун, француз тилинин жандуулугун, немис тилинин күчтүүлүгүн (катуулугун), италиялыктардын тилинин назиктигин, андан тышкары, грек жана латын тилдерине мүнөздүү байлыкты, күчтүү сыпаттоочу тактык менен кыскалыкты тапмак деген сөзү бар. Ушул өңүттөн алганда, кыргыз тилинин да өзүнө гана мүнөздүү сапатка ээ экендиги талашсыз. В.В.Радлов анын образдуулугун, көркөмдүүлүгүн, уйкаштуулугун өзгөчө белгилеген болчу. Муну кыргыз тилиндеги элес тууранды сөздөрдү башка тилдер менен салыштырып изилдеген окумуштуулар да айтышат. Тилдеги образдуулукту ар түрдүү каражаттар жана ыкмалар жаратат. Бүгүнгө чейин образдуулукту жаратуучу стилистикалык троптор менен фигуралардын системасында кайталоонун орду жана статусу толук аныкталбагандыгы иштин темасынын зарылчылыгынан кабар берет.

2. Саптардын окшоштугу, тилдик каражаттардын кайра-кайра кайталануусу жана бирдейлиги, аз гана сөздөрдүн кайталанбастыгы түрк поэзиясына өтө мүнөздүү көрүнүш. Муну орус лингвисти Н.С.Трубецкой да

белгилеген. Кыргыз поэзиясын да ушул өзгөчөлүк толук белгилей алат. Биз ушул ойду ар тараптан тастыктоого аракет кылабыз.

3. Кайталоо тексттин жана кептин түзүлүшүндө жыш колдонулат. Анын пайдалануу статистикасы толук изилденбеген. Кайталоолорду квантитативдик анализдөө да ошондуктан актуалдуу.

4. Кайталоо - көп функциялуу стилистикалык фигура. Ал кепте тактоо, эстетүү, эскертүү, эске салуу, таасирлентүү, түшүндүрүү, ишендирүү, көркөмдөө, ойду күчөтүү, эмоцияны козгоо ж.б. максаттар үчүн кызмат кылат. Анын функциялары эмдигиче атайын изилдөөгө алынган эмес. Бул да теманын актуалдуулугун шарттай алат.

5. Кайталоолор түзүлүшү, деңгээли (алкагы), саны, максаты, мааниси, шарты, жагдайы ж.б. көрсөткүчтөрү боюнча да ар кыл. Алар позициялуу жана позициясыз боло алышат. Бул ар түрдүүлүк өзүнчө талдоону, систематизациялоону, интерпретациялоону жана демонстрациялоону талап кылып турат.

Демек, тема актуалдуу проблемага арналгандыгын, аны изилдөө зарыл лингвостилистикалык маселе экендигин айтууга толук негиз бар.

Диссертациянын темасынын негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы.

Бул диссертациялык изилдөөнүн темасы Ош мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Иштин максаты кайталоолордун лингвостилистикалык табиятын, функцияларын позициялуу, позициясыз түрлөрүнүн негизинде комплекстүү изилдөө болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **конкреттүү милдеттер** аткарылды:

1) аталган проблематика боюнча лингвистика, лингвостилистика, риторика, лингвопоэтика боюнча адабияттар менен таанышып чыгуу, алардагы керектүү маалыматтарды каттоо, системалаштыруу жана пайдалануу;

2) кайталоонун стилдик фигура катары толук жана жаңы аныктамасын негиздеп сунуштоо: тилдик жана тилдик эмес, стилдик жана стилдик эмес, позициялык жана позициялык эмес кайталоолорду ажыратуу;

3) позициялык, позициясыз кайталоолордун функцияларынын санын, чегин жана мазмунун айкындоо;

4) кайталоолордун тилдик, кептик, прагматикалык, эмоционалдык-психикалык, орнаменталдык, диний-мистикалык ж.б. бөтөнчөлүктөрүн мүнөздөө; алардын терминдик-түшүнүктүк тезаурусун белгилөө;

5) позициялуу жана позициясыз кайталоолордун колдонулуу чөйрөсүн, жыштыгын, көлөмүн, түрлөрүн аныктоо;

6) кайталоонун ар кандай функционалдык стилдерде жана алардын ар түрдүү жанрларында колдонуу өзгөчөлүктөрүн иликтөө;

7) булардын башка фигуралар жана троптор менен болгон катышын сыпаттоо ж.б.

Диссертациялык иштин **натыйжаларынын илимий жаңылыгы** катары кайталоолордун жаңыча толук моделинин аныкталышы, алардын башка фигуралар менен болгон катышынын белгилениши, кайталоого тиешелүү термин-түшүнүктөрдүн тезаурусунун берилиши; кайталануу менен кайталанбоонун өз ара катышынын, кайталанбоону түзчү фигуралардын талданышы, позициялуу, позициясыз кайталоонун түрлөрүнүн, функцияларынын, колдонуу чөйрөсүнүн жана жыштыгынын толук айкындалышы эсептелинет. Иште тилдик жана тилдик эмес, стилдик жана стилдик эмес, позициялуу жана позициясыз кайталоолор ажыратылды. Изилдөөдө каралып жаткан фигуранын биринчи жолу лингвистикалык, кептик-дискурстук, прагматикалык, эмоциялык-психикалык, орнаменталдык, диний-магиялык ж.б. касиеттери комплекстүү мүнөздө аныкталды. Анын тексттеги позициялык бөлүнүштөрү кенен талданды. Кайталоо формализацияланып жиктелди жана айрымдарында интерфикс морфемасынын болорлугу далилденип көрсөтүлдү.

Иштин практикалык баалуулугу. Изилдөөдө келтирилген табылгалар жана жоболор кыргыз тилинин стилистикасын жаңыча түзүүгө материал боло алат. Стилистика алкактык гана мүнөздө (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис ж.б.) жашабайт. Анын сферасы кенен, ал тематикалык-жанрдык жактан да жиктелет. Демек, иштеги факт-материалдар стилистиканын фигуралар тууралуу бөлүмүнө орчундуу теориялык “үзүндү” болуп кире алат. Мындагы термин-түшүнүктөрдүн системасы стилистика жөнүндөгү көз карашты кеңейтүүгө үлүш кошот. Иштеги материалдарды кыргыз тилинин стилистикасы, кеп маданияты, лингвопоэтика, тексттин теориясы, текстке лингвистикалык талдоо, адабият теориясы сыяктуу сабактарды өтүүдө кеңири пайдаланса болот. Ошондой эле стилдик троптор менен фигуралар боюнча атайын семинарларды жана курстарды өтүүгө болот. Мындан сырткары түшүндүрмө, поэтикалык жана стилистикалык сөздүктөрдү түзүүдө да колдонулат.

Коргоого сунушталган жоболор:

1. Кайталоо кубулушу толук изилденип, ар тараптан мүнөздөлө элек.
2. Кайталоонун көп функциялуулугу жана ар мүнөздүүлүгү анын табиятына шайкеш келет.
3. Кайталоо фигура катары кепти ар кандай максатта, чөйрө-шартта, жыштыкта жана алкакта көркөмдөй алат.
4. Кайталоо стилистикалык да, стилистикалык эмес да мүнөздө болот. Стилистикадан тышкаркы кайталоо фигура эмес.
5. Кайталоо үстөмдүк кылып, жыш колдонгон текстте кайталанбоочу каражаттар анын бүтүндүгүн камсыз кылат.

6. Орнаменталдык кайталоо обондуу ырларга гана мүнөздүү.

7. Магиялык-диний кайталоолор келмелерде, тилектерде, баталарда, каргыштарда, анттарда ж.б. императивдик паремияларда кездешет. Булардын тарбиялык–прогноздоочу жана ишендирип ынандыруучу күчү бар.

Издөнүүчүнүн жекече салымы. Иштеги тыянактар жана натыйжалар диссертант тарабынан жекече изилдөөгө алынды. Тема тандоо, материал жыйноо, талдоо, системалаштыруу, буга ар кыл ыкма-методдорду колдонуу автордук демилге менен жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн колдонулушу жана апробациясы. Иштин айрым бөлүктөрү Ош МУнун кыргыз филологиясы жана журналистика факультети тарабынан өткөрүлгөн 2008-жылдагы “Кыргызстандын келечеги – мамлекеттик тилинде” республикалык илимий-практикалык конференцияда, 2011-жылы Ош МУ тарабынан уюштурулган “Март (2005-ж.) жана апрель (2010-ж.) окуяларынын тарыхый мааниси” аттуу аймактык илимий-практикалык конференцияда, 2011-жылы Ош МУ тарабынан уюштурулган Алымбек датка жана Курманжан датканын Кыргызстандын тарыхындагы орду аттуу илимий конференцияларда жасалган докладдарында чагылдырылган. Айрым материалдар кыргыз тили боюнча жүргүзүлгөн практикалык сабактарда пайдаланылды. Диссертациянын тексти Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тил илими кафедрасында талкуудан өттү.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын жарыяланышы.

Иштин мазмунуна байланыштуу 9 илимий макала жарык көргөн.

Диссертациялык иштин түзүлүшү. Эмгектин логикасы жана милдеттери иштин түзүлүшүн аныктады. Иш киришүүдөн, үч главадан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү – 209 бет.

Иштин негизги мазмуну

Киришүүдө диссертациялык иштин актуалдуулугу, негизги максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого сунушталган жоболору жана иштин апробациясы, түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилет.

Биринчи глава «**Кайталоо каражатынын тил илиминде изилдениши**» деп аталат. Изилдөөнүн проблемасы коюлат, негизги жоболору, багыттары жана салаалары жалпы жонунан мүнөздөлөт. Кайталоо кубулушунун лингвостилистикада каралышы иликтенет.

Айрыкча биз кайталоо тилдик каражатпы, же кептик каражатпы деген суроого жооп табууга аракет кылабыз. Изилдөөдө кайталоонун тилдик жана кептик болуп жиктелиши тууралуу да сөз болот.

1.1. Кайталоо маселесинин тил илиминде коюлушу. Кайталоо проблемасы тигил же бул даражада филологиянын ар кыл тармактарында белгилүү бир деңгээлде каралып жүрөт. Бул маселеге адабият теориясы

боюнча адистер да кайрылышкан: М.К.Хамраев, З.А.Ахметов, А.Квятковский, Г.Л.Абрамович, Л.И.Тимофеев, В.М.Жирмунский, Б.Керимжанова, К.Рысалиев, Ж.Шериев жана А.Муратов, М.Борбугулов ж.б.

Кайталоонун табиятын жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүн төмөндөгү окумуштуулар И.Ефимов, Д.Э.Розенталь, Ю.А.Бельчиков, В.В.Виноградов, И.В.Арнольд, М.Н.Кожина, Г.О.Винокур, С.А.Фридрих, Л.Г.Барлас, О.А.Прохватилова, Ю.М.Скребнев, О.Н.Григорьева, Э.М.Береговская, М.Р.Желтухина, И.Б.Голуб, Н.Н.Романова, А.В.Филиппов, Е.Е.Киселев, Н.Т.Головкина, Е.А.Иванчикова, В.П.Летучева, О.И.Фонякова, Н.О.Гучинская, Н.А.Кожевникова, В.П.Москвин, Ю.В.Васильева, В.М.Залепо, Д.Н.Александров, Е.Н.Зарецкая ж.б. эмгектеринде чагылдырышкан.

Кийинки учурда кыргыз тил илиминде лингвопоэтика, тексттин теориясы, көркөм чыгарманын тили сыяктуу тил илиминин багыттары кыргыз лингвисттеринин да көңүлүн бура баштады. Тигил же бул даражада кайталоо маселеси Б.Ө.Орузбаева, Т.Аширбаев, Ж.Мамытов, С.Мусаев, Т.Маразыков, Б.Усубалиев, С.Өмүралиева, Т.Токоев, А.Абдыкеримова, А.Омор, А.Ормонбекова ж.б. изилдөөлөрүндө каралган.

1.2. Кайталоонун тилдик жана кептик мүнөздө каралышы. Тил менен кеп өз ара карама-каршылык биримдикти түзгөн, тыгыз байланыштагы, объектиси бир эле кубулуштар. Биздин иштин максатына ылайык келген булардын дагы бир айырмасы бар. Тилдик каражаттар даяр түрүндө тикеленип колдонулат. Ал эми кепте каражаттар жаңыдан комбинацияга кирип, жаңыдан туташып, жаңы чыгарма катары пайда болот.

Кайталоолор катышкан коммуникативдик бирдиктер тилдик да, кептик да мүнөздө учурайт. Жагдайга ылайык, себеп-шарттын таасири менен коммуникативдик бирдиктердин кайталанышы кепке тиешелүү болот.

«Тил-кеп» эки илтигинин чегинде кайталоонун көп кырдуулугу толук ачылбай калат. Мисалы, поэтикалык текст же макал кепке киреби, же тилге киреби. Аларды тилдик факт катары караса да болот, кептик факт катары баалоого да болот. Эгер Л.В.Щербанын тилдик кубулуштардын үч аспектиси тууралуу иштеп чыккан концепциясын көңүлгө алсак, бул эки анжылык, арсарлык оңой эле жоюлат. Л.В.Щербанын «О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании» деген макаласында тилдик кубулуштардын үч аспектисин даана ажыратат: 1) кеп аракетин; 2) тил системасы; 3) тилдик материал.

«Өз – жат» концептосферасынын мисалында бул үч аспектинин бөтөнчөлүктөрүн айкындоого аракет кылып көрөлү. Бир кызматкер күйүп-бышып: «*Өз, өз деп жүрүп өлбөдүмбү!*» деп айтышы мүмкүн. Мындагы тыбыштык үндөшүү ($\theta-\theta-\theta-\theta+\gamma+\gamma$), кайталоо ($\theta z-\theta z$) бар. Бул чыгарма кептин чөйрөсүнө кирип турат. Сүйлөөчү экинчи аспектке кайрылып, андан жагдайга

ылайык сөздөрдү, грамматикалык формаларды алып, күчтүү өкүнүчүн билгизе турган айтым уюштурду.

Бул айтымдын уландысы бар: *Өздөн чыккан жат жаман деген ушу да!* Бул фраза мурункудан башкача. Анын *өздөн чыккан жат жаман* деген бөлүгү нагыз кептик мүнөздө эмес. Ал жаңыдан курулган жок. Ал элдин эстутумунда орношкон, бүтүн түрүндө жашаган формула, фольклордук чыгарма. Аны сүйлөөчү жагдайга карата гана кептик кырдаалдын талабына ылайык эстутумдан бүтүн бойдон «сууруп» алып колдонду. Ошондуктан бул фразеологиялык сүйлөм-макал тилдик казынанын бирдиги катары тилдин системасына таандык боло алат. Ал кеп тутумунда даяр мини текст катары кызмат кылып турат. Анын толук түрү *Өзөктөн күйгөн өрт жаман, өздөн чыккан жат жаман же Өздөн чыккан жат жаман, өзөктөн чыккан өрт жаман* ж.б. варианттары менен колдонулат. Ошондуктан бул макалды кептик деп айта албайбыз. Ал тилдик системага да таандык, ал текст, тилдик материал да.

Экинчи глава «**Позициялык эмес кайталоолор жана алардын түрлөрү**» деп аталат. Бул главада позициялык эмес кайталоолордун айрым түрлөрүн сыпаттоодо бир нече ык-методдордун колдонулушу тастыкталат. Кайталоонун табиятына, түпкү маңызына байланыштуу маселелер да козголуп, чечмеленет.

Кайталоолорду стилистикада позициялык жана позициялык эмес деп эки ири топко ажыратышат. Бул маселелерди иликтөөдө биз салттуу лингвистиканын жоболоруна таянуу менен, учурда актуалдуу болуп жаткан менталингвистиканын, когнитивдик лингвистиканын жана этнолингвистиканын идеяларына, теорияларына, метод-ыкмаларына кайрылабыз.

Позициялык эмес кайталоолор тексттин ичинде белгилүү орунду ээлебейт. Алар жагдайга, сүйлөөчүнүн максатына, тил жөндөмүнө, социалдык абалына, угуучунун өзгөчөлүгүнө ж.б. шарттарга карап колдонула берет. Позициялык эмес кайталоолор пайдаланылуу чөйрөсү менен шартталат.

2.1. Табигый жана тилдик эмес кайталоолор тууралуу. Табияттын кубулуштарына да кайталоо мүнөздүү. Күн менен түндүн, жыл мезгилдери болгон жаз, жай, күз, кыштын кайталанышы карапайым аң-сезимде чексиз кайталануулардын үлгүлөрү катары кабыл алынат. Бирок убакыттын өлчөмү менен алганда бул кубулуштар кайталанбайт, ар бири убакыт тизиминде орун алып, өз орду менен өтүп турат.

Бирок философияга, астрономияга ж.б. илимдерге таянбаган демейдеги ойлоо мындай кубулуштардан кайталоолорду гана көрө алат. Кадимки ойтуумда секунда, минута, саат, күн, түн, күн-түн, жекшемби, январь, кыш үзгүлтүксүз эле оошуп, кайталанып келе бергендей байкалат.

Жашообузда символ, сигнал, шифр, код, номер сыяктуу белгилер кенен учурайт. Аларга да кайталануу мүнөздүү. Жол белгилери, математикалык

символдор бардык жерде кайталанып, маалымат билгизүүнүн күчтүү каражаттары катары кызмат кылууда. Бир цифраны мисалга алалы: 222. Бул цифрада формалдык кайталоо бар: бир эле цифра үч жолу жазылып турат. Ошол эле учурда бул пикирди танууга да болот. Анткени ар бир цифра өз ордуна жараша ар түрдүү мазмунга ээ.

Бир эле пикир эки анжы боло алат. Бул жерде И.Кант негиздеген дихотомияларга кайрылууга туура келет: 1. Мейкиндик чектүү жана мейкиндик чектүү эмес. 2. Убакыттын башталышы, бүтүшү жок - убакыттын башталышы, бүтүшү бар. 3. Ар кандай кубулуштун себеби бар - себеби жок ж.б. Мында эки карама-каршы сапатты атоо бир эле атрибутту кайталоо жолу менен аткарыларын көрөбүз. Караңыз: *Сулуу сулуу эмес, сүйгөн сулуу*. Мында да кайталоонун мааниси чоң.

2.2. Семантикалык кайталоо. Бир маанидеги эки сөздүн бир тизмекте келип калышына кээде сүйлөөчүлөрдүн оюнда алардын баштапкы маанилери тууралуу кабардын жоктугу жүйө болгондугу байкалат. Мында биз турпаттык эмес, маанилик кайталоо жөнүндө айта алабыз. Мисал катары *торпок-тана* кош сөзүн келтирели. Сүйлөөчү мында семантикалык дубляжды көңүлүнө албайт. *Торпок* сөзү түрк тилдеринде кенен таркалган бул сөз, «уйдун алты айдан бир жашка чейинки баласы» деген маанини берет. Ал эми экинчи уңгу моңгол тилинен кирип, ошол эле маанини билгизгендиги ар кимге белгисиз.

Б.Ө.Орузбаева *ыйлап-сыктап* кош сөзүнүн уңгулары *ый* «плач», *сык* «плач» синонимдеринен тургандыгын далилдеп, *сык* якут, алтай тилдеринде «ый» болуп, кыргыз, хакастарда экөө тең сакталганын белгилейт. Ушундай эле маанилик дубляж *сорпо-шилен, шорпо-шилен* (бурятча *шүлө, шүлүн, шөлө* «шорпо») *келин-кесек* (кесек «аял») ж.б. мисалдарда кездешет. Ал эми *жарды-жалчы, талаш-тартыш* ж.б. кош сөздөрдөгү семантикалык кайталоо жаңы маани түзүүнүн бир түрү катары каралат. Мында биз маанилик кайталоо же семантикалык плеоназм тууралуу сөз кыла алабыз. Мындай фактылар тилде арбын жолугат. Ошондой эле маанилик плеоназмды *Жаңы-Ноокат* топониминен да көрүүгө болот.

Мындай кайталоо аффикстик деңгээлде деле кездеше берет. Муну биз *койчуман* сөзүнөн да байкайбыз. Шумер тилинде, мисалы, *Lu* сөзү эки жолу кайталанып «аталган кишилер бирге (чогуусу менен)» деген инклюзивдик түшүнүктү туюнтат: *LuLu*.

2.3. Үйрөнүү жана көнүгүү максатында колдонулчу кайталоолор. Кайталоолор сүйлөөгө үйрөнүү үчүн эң алгачкы табигый көнүгүүлөрдүн кызматын аткарат. Бөбөктөр эки айынан тартып эле үн чыгара башташы маалым: *ба-ба, па-па, та-та, ма-ма* ж.б. Бул учурду кобууроо мезгили деп атоого болот. Ал адам инстинкинин сүйлөөгө, үн чыгарууга, үй-бүлө мүчөлөрү менен алакада болууга умтулуусун билгизүүчү каражаттар. Кобуроо кеп эмес, кепке болгон даярдык, көнүгүү. Бара-бара кобууроо татаалдашат жана өөрчүйт.

Эгер алгачкы учурда бир эле ачык муундуу «сөз» аталса, кийинчерээк муундар эки, үч жана көбүрөөк кайталана баштайт. Муундук «чынжырлар» бир түрдүү эле болбостон (*та, та-та, та-та-та, та-та-та-та...*; *ба, ба-ба, ба-ба-ба...*) башка түрлөргө өтө берет.

Кенже курактагылардын тилинде кайталоо өтө кенен таркалган кеп өздөштүрүүнүн ыкмасы катары кызмат кылат. Бөбөк итти *ав-ав*, мышыкты *мяо-мяо*, уйду *мө-мө*, эшекти *ия-ия*, эчкини *ме-ме*, (говорлордо *мә-мә*), койду *ма-ма*, тоокту *ку-ку* же *тү-тү*, саатты *тик-тик*, автомобилди *пи-пи*, *дү-дү*, басканды же жүргөндү *тай-тай*, кантты же конфетаны *ка-ка*, нанды *на-на*, булганыч же кирди *кы-кы*, кооз же тазаны (жаңыны) *ай-ай* сыяктуу кайталоочу сөздөр аркылуу туюнтат. Бул сөздөрдө добушту тууроо үстөмдүк кылат.

Кээде кенже курактагы балдардын тилинде айрым тилдик бирдиктер (сөздөр, сөз айкаштары, сүйлөмдөр) да кайталана тургандыгын байкоого болот. Анча-мынча мисал келтирели: *Апа, кака бей, кака бей. Апа, кака-кака. Биж кеттик, биж. Бей сен, бей. Апа, кашы пан, кашы пан. Миттийим көйөм, миттийим. Бебейм, бебейм, бебейм. Апа, чуу, чуу ж.б.*

Кайталоолордун баштапкы коммуникативдик-когнитивдик, аксиологиялык-баалоочулук касиеттери түптөлө баштайт.

2.4. Үйрөтүү максатында пайдаланчу кайталоолор. Кайталоо - окутуунун, жаңылыкка үйрөтүүнүн эң таркалган ыкмасы. Ал сабатка жана окууга үйрөтүүдө баа жеткис кызмат кылат.

С.Рысбаевдин «Алиппе» аттуу окуу китебин алып көрөлү. *А,а* тамга, тыбышын өздөштүрүү максатында *а...а...а...а*, *А...а* көнүгүүсү берилет. *Ап, па, по, оп...* муундарын кайталоо талап кылынат, *на, но, ун, ну, ут, ту, та, то, ту, ун, ут, от* муундарынын үстүнөн иштөө сунушталат. Демек, элементардык жана көп кайталоочу тилдик каражаттарды кайталоо тилди өздөштүрүүнүн фундаменти боло алат.

Кайталоо чоңдордун сүйлөө жөндөмүн өнүктүрүүдө да кенен колдонулат. Г.Дулатованын «Кыргыз театрынын сахналык кеби» аттуу эмгегинде көнүгүүлөр да кайталоо ыкмасына негизделген.

Артикуляцияны машыктыруу максатында автор ар түрдүү тыбыштык айкаштарды дем алуу-дем чыгаруу жолу менен кайталоону сунуштайт: ПФ 5 жолу, КФ 7 жолу, ТФ 10 жолу, ФН 10 жолу, ПН 10 жолу, БИ 15 жолу, ХИ 18 жолу ж.б.; ПИТ - ПИК - ТИТ - ТИП - ТИК - КИК - КИП - КИТ, ПИТ - ПУК - ТУТ - ТУП - ТУК - КУК - ТИК - ТУК - ТИК - КИК - КУК - КУК - КИП - КУП - КИТ - КУК ж.б.; ТАКА - ТАТАКА - ПАПАКА - ПАПАКА - КАКАКА - КАКАКА - ТАТАКА - ПАКАТА - ТАПАКА - ТАТАКА ж.б.

Артикуляцияны машыктыруучу көнүгүүлөр үнсүз тыбыштарды айтууну үйрөтүүдө да кайталоо принцибине негизделет: 1) *пи - пэ, пэ - па, па - по, по - пу, пу - пы* төрт жолудан; 2) *пы - пэ, пе - пя, пя - пе, пе - пю* төрт жолудан; 3) *бы - бе, бе - бя, ба - бе, бе - бю* төрт жолудан ж.б.

Демек, эне тилинде жогорку деңгээлдеги дикцияда сүйлөш үчүн тыбыштардын ар түрдүү айкаштарын көп жолу кайталап гана жетишүүгө болот.

2.5. Тажатма (чексиз) кайталоолор жөнүндө. Кепте кайталоолордун макро түрлөрү кездешет. Мындай кайталоону шарттуу түрдө «чексиз» деп атоону чечтик. Ал эми кепте нагыз чексиз кайталоо учурабайт, кайсы бир маалда кайталоо токтоп калат. Чексиз кайталоого *алдей / аллея / эллэ* сырдык сөзүн кошууга болот. Бөбөктү уктатар алдында *алдей* сөзү кайталанып, өзүнө ылайык обону менен коштолуп, бала уктаганга чейин созулат. Бир эле сөздүн канча жолу кайталангандыгын айтып болбойт. *Алдей, алдей, алдей...* обону кээде анча-мынча аталыштар менен коштолот: *Алдей, алдей, бөбөгүм, айланайын, бөбөгүм, алдей, алдей, бөбөгүм...* ж.б. Монотондуу обон менен кайталоо аз-аздан бөбөктүн үргүлөп кетишине жана андан ары акырындап уйкуга батышына алып келет.

Жоро, шерине, олтуруш сыяктуу зыяпат ыр-кесе менен коштолгондо, тегерентме ырдоо сунушталып кабыл алганда, кайсы бир өткөндүн шарты боюнча ырдоо кезеги келгенде ырдап үйрөнбөгөн же ырдай албаган айрым катышуучулар баш тартып:

Бир коон, бир дарбыз, бир күн кечке ырдайбыз,

Эки коон, эки дарбыз, эки күн кечке ырдайбыз... деп олтургандарды бир жагынан тажатып, же азил же тамаша түрүндө, өз кезегинен кутулуш үчүн ушул төрт сапты кайта-кайта обонго салып айта берет. Бул кайталоонун деле чеги бар. Аудитория жадап, «ырдоочудан» ыр кесенин, же ырдоо кезегин башка бирөөгө берүүсүн талап кылат. Ошону менен бул кайталоо өз милдетин аткарат.

Исламдык дин концептосферасы да ишендирүү, ынандыруу максатында көптөгөн дубаларды кайталап айтып жүрүүнү сунуш кылат. Дубалар өз жагдайында тынымсыз кайталанып айтылат. Мисалы, «Илим-амал менен жолу тосулгандардын дубасы: Ким эгер өзүнө илим-амал кылынган деп күмөн санаса, же жолум тосулган деп ишенсе, анда ал кырк беш күн бою күн сайын «Фалак» жана «Нас» сүрөлөрүнүн ар бирин кырк жолудан окуп, өзүнө дем салсын. Иншаллах, сыйкырдан кутулуп кетет», - деп жазылат. «Фалак» сүрөсү 30, «Нас» сүрөсү 18 араб сөзүнөн турат. Бул китепте: «Сыйкырчылыктан оңой эле «салавати норшяны» күн сайын жүз жолу окуп жүрүү сактайт», - деп айтылат. Ошентип, теологияда кайталоо ишеним туудурунун күчтүү психофизиологиялык каражаты катары бааланат.

2.6. Тыбыштардын текст уюштуруучу касиети. Тексттин биримдигин аллитерация жана ассонанс уюштура алат.

Ал эми төмөндөгү текстте *ж* тыбышы сөзмөрлүктүн, тапкычтыктын, сөз менен оюн уюштурууга боло тургандыгын көрсөтөт. Тексттен үзүндү келтирели: *Жашасын жыргализм!*

Жан-жаныбарлар жаратылышты, жарыкчылыкты жактырышат. Жаа жебесинен жабыркайт. Жара жанды, жаратылышты жабыркатып, жаралантат. Жарылган жара жаман жыттанат. Жабыркоо жанды жанчып, жемишти жедирбейт. Жугуштуу жугат. Желпинген жешилет. Жетерине жетпесе жетимсирейт. Жер жыттап жыгылат (А.Арыков. Агым. 22.01.2010. 29-бет.). Бардык абзацтар (7), бардык сөздөр (150) *ж* тыбышы менен башталат. Бирок мындай мүнөздөмө, албетте, бир беткей, ыраатсыз, аттамай аткарылып калган. Ошого карабай автордун талантына, эне тилинин табигый ресурстарын оюн түрүнө өткөзүп бере алгандыгына тан берүү керек.

Бул жерде *ж* тыбышы текстти көркөмдөөнүн, сөздөрдү бирдей башталышта колдонуунун, дабыштык үндөшүүнү уюштуруунун өзгөчө каражаты катары колдонулган.

Аллитерация (консонанс) менен катар ассонанс да кыргыз дискурсунда кенен колдонулат. *А* тыбышын да текст түзүүгө пайдаланып жүрүшөт. К.Кимсановдун «Айтматовдун адабий ааламы» деген чыгармасына көңүл бөлөлү. Ал «Кут билим» газетасында (14.11.2008ж.) жарыяланган эле. Бул ири эле публицистикалык чыгарма. Мында бардык сөздөр *а* тыбышы менен башталат. Мисалы: *Абройлуу атабызды арабыздан алган ажал армандан алсырагандыр, анткени ал, ашыкча асыл адамды арабыздан алуу ага арман апкелгендир. Ажал ажалдыгынан айныбайт. Асылыбызды, адабиятыбыздын алдыңкы абройлуу адамын алды. Анын айткандарын ала албайт. Андыктан атабыз Айтматов арабызда!* (60-абзац, акыркысы).

Бул текстке сапаттык баа берүү кыйын. Автор өзүн *а* тыбышы менен башталган сөздөр менен «туташ» алып да, Ч.Айтматовго болгон баасын, таазимин кенен эле бере алган. Мында ыксыз, тавтологиялуу кайталоолор көп, учур-учуру менен логика бузулуп кетет. Бирок ошого карабай чылгый ассонанска негизделген чыгарма бир топ эле таланттуулук менен, эргип изденүү менен жазылган.

60-абзацта эле бардыгы болуп 107 үндүү тыбыш колдонулган. Анын ичинде 66 жолу *а* тыбышы, 29 *ы*, 3 жолудан *и*, *е*, *уу*, *о* тыбыштары пайдаланылган. *А* тыбышы 61,2%, *ы* 27,2%, *е*, *и*, *о*, *уу* тыбыштары 11,3% пайызга ээ болуп турат. Текст ассонанска негизделген.

Чындыгында, аллитерация менен ассонанс поэтикалык текстти да, прозалык текстти да уюштурууда, алардын көркөмдүүлүгүн, уккулуктуулугун көтөрүүдө чоң кызмат аткарат.

2.7. Кайталоолорду камтыган тилдик каражаттардын негизги моделдери. Модель термини жалпы колдонуу үчүн стандарттык кызмат аткаруучу үлгү; типтүү схема, парадигма же структура болуп саналат. Бул биздин изилдөөбүздүн максатына туура келет. Кайталоо негизинен эки ири

топко бөлүнөт: 1) сөз тутумундагы кайталоолор; 2) сүйлөм тутумундагы кайталоолор.

Сөз тутумундагы кайталоолор кош сөздөрдө учурайт. Мындай кайталоолор бир нече түргө ажыратылат, бөтөнчөлүктөрүнө жараша ар түрдүү схемалар менен белгиленет.

1. С + С. Бул моделде эки сөз тең укуктуу, биринин артынан экинчиси келет. Мында бир канча ички моделчелерди ажыратууга болот:

а) С з + С з: *короо-короо, кап-кап* ж.б. б) С с + С с: *түркүн-түркүн, бийик-бийик* ж.б. в) С т + С т: *бат-бат, тез-тез* ж.б. г) С тс + С тс: *чырк-чырк* ж.б.

2. С + интерфикс + С. Бул модель да ички жиктелишке ээ:

а) С + интерфикс *-ма, -ме, -мо, -мө* + С: *үймө-үй, оозмо-ооз* ж.б. б) С + интерфикс *-са, -се, -со, -сө; -а, -е, -ы, -и...* + С: *тарса-тарс, күрсө-күрс* ж.б. в) С + интерфикс *-дан, -ден, -дон, -дөн; -тан, -тен, -тон, -төн* + С: *ачыктан-ачык, тикеден-тике* ж.б. г) С э + интерфикс *-а, -е, -о, -ө; -ып, -ип, -уп, -үп* + С э: *бере бер, тура тур* ж.б. д) С э + интерфикс *-са, -се, -со, -сө, + С э*: *айтсаң айт, ырда саң ырда* ж.б. е) Сын атоочтун күчөтмө даражасын уюштурууда да кайталоо учурайт.

3. С + С (+ аффикс). Бул моделге баш ийген мисалдар да бир кылка эмес.

а) З а + З с + салыштырма мүчө *-дай, -дей, -дой, -дөй; -тай, -тей, -той, -төй*: *катын катындай, эркек эркектей* ж.б. б) З а + З и + иликтин мүчөсү *-нын, -нин, -нун, -нүн; -дын, -дин, -дун, -дүн; -тын, -тин, -тун, -түн*: **Карга карганын көзүн чукубайт. Тууган туугандын казанына аш салбайт** ж.б.

в) З а + З б + барыштын мүчөсү *-га, -ге, -го, -гө; -ка, -ке, -ко, -кө; -на, -не, -но, -нө; -а, -е, -о, -ө*. 1. **Адам адамга муктаж. 2. Бай байга куют, сай сайга куют** ж.б. г) З а ж + З ч ж + чыгыштын аффикси *-дан, -ден, -дон, -дөн; -тан, -тен, -тон, -төн; -нан, -нен, -нон, -нөн; -ан, -ен, -он, -өн*. **Адам адамдан үйрөнөт. Коон коондон көрүп ыраң алат** ж.б. д) З а ж + З т ж. **Конок конокту сүйбөйт. Комузчу комузчуну көрсө, колу калтырайт** ж.б.

4. С (+ аффикс) + С. Бул модель да бир нече кичи моделдерге ажыратылат:

а) З и ж + З а ж: **Адамдын адамы болот. Кишинин кишиси бар, бышуунун чийкиси бар** ж.б. б) З б ж + З а ж. 1. **Итке ит өлүмү. Падышага падыша өлүмү** ж.б. в) З т ж + З а ж. 1. **Күчтү күч токтотот. Сөздү сөз токтотот** ж.б. г) З ч ж + З а ж. 1. **Уулдан уул, кыздан кыз көрдүм** ж.б. Моделдердеги түзүлүштүн ичинде кептик парадигмалар да учурайт.

2.8. Текст жана андагы кайталоолордун кызматы. Бул жерде поэтикалык тексттин тутумуна кайталоо кантип экспрессивдүүлүктү киргизиши жөнүндө сөз болот. Акын Токтогулдун эки строфага жайгашкан төрт илтик ырындагы кайталоолорго талдоо жүргүзүп көрөлү. Бул ыр төмөндөгүдөй турпатта:

*Алты сай бараң октолот,
Алты дубан топ болот.*

*Алты дубан топ болсо,
Асылың Токоң жоктолот.*

*Жети сай бараң октолот,
Жети дубан топ болот.*

*Жети дубан топ болсо,
Жетигиң Токоң жоктолот*

Бул поэтикалык текстте **строфа ичиндеги жана строфа аралык** кайталоолорду жиктөөгө болот. Мында тыбыштык кайталоолорго 1) саптардын бир тыбыш менен башталышы (биринчи строфадагы саптар *а* тыбышы менен, экинчи строфадагы *жс* тыбышы менен); 2) ар бир строфадагы биринчи, экинчи, төртүнчү саптар *олот* тыбыштык айкаш менен бүтүмү кирерин айтууга болот.

Лексикалык кайталоо да көзгө даана урунат: ырда *алты - алты - алты, жети - жети - жети, сай - сай, бараң - бараң, дубан - дубан - дубан - дубан, топ - топ - топ - топ, Токоң - Токоң, октол - октол, бол - бол - бол - бол - бол, жоктол - жоктол* түрүндөгү лексикалык кайталоолор бар.

Нагыз морфологиялык мүнөздөгү кайталоолор этиштин 3-жак мүчөсү *-т*, төрт жолу колдонулган таандык уланды *-ың, -иң, -ң* (*асылың, жетигиң, Токоң*) мүчөлөрү аркылуу берилген. Бул жерде *-ың* менен *-ң* (*асылың Токоң*), *-иң* менен *-ң* (*жетигиң Токоң*) строфа ичиндеги кайталоону түзсө, *-ың* менен *-иң* (*асылың, жетигиң*), *-ң* менен *-ң* (*Токоң, Токоң*) строфа аралык кайталоого кошулат.

Синтаксистик кайталоолорду *бараң октолот, дубан топ болот, Токоң жоктолот* предикаттык сөз айкаштары строфа арасында, *алты дубан, жети дубан* атрибуттук сөз айкаштары строфа ичинде экиден келтирилип түзүп турат. Мында *алты (3 жолу) - асылың, жети (3 жолу) - жетигиң* жуптугунун сап баштоодогу үндөштүгү да мааниге ээ. Сан атооч сөздөр тексттин добуштуулугун, уккулуктуулугун көтөрүү үчүн тандалып алынгандыгын байкоого болот.

2.9. Сап, строфа ичиндеги жана арасындагы кайталоолор. Поэтикалык текстте кайталоо көп кырдуу, көп сапаттуу боло алат. Сап, строфаларда ал ар түрдүү кызмат аткарат. Тексте кайталоо бир саптын ичинде, строфанын чегинде да, эки же андан көп строфалардын ортосунда да боло берет.

Бир строфанын ичиндеги кайталоого катышкан тилдик бирдиктер текст тизмегинде өз ара жакын жайгашып, бир теманын чегиндеги же айланасындагы мазмунду көркөм ачууга катышат. Эки строфанын арасында уюшулган кайталоолор көбүнчө ошол эле теманы ачып, аны тактап, өнүктүрүп, эки строфага параллелдүүлүк касиет берип, поэтикалык тексттин тең бөлүктөрүн тыгыз бириктирип, өз ар окшоштуруп жана изоморфтук негизде байланыштырып ырга жалпылоочулук, ыргактуулук, таасирдүүлүк белгилерин берип калат.

Көп учурда параллелдүү ыр строфалары тавтологиялык сапаттарга ээ болуп кетет. Кайталоолордун строфа ичиндеги жана строфа сыртындагы түрлөрүн Т.Сатылгановдун «Келгендеги кербезим» аттуу ырынын материалында сыпаттап берүүгө болот. Мисал үчүн биринчи строфаны алалы:

*Эки колду кишендеп
Байлаганда - кербезим.
Элден бөлүп башымды
Айдаганда - кербезим.*

*Эмгек тартып кызыл тил
Сайраганда - кербезим.
Эки көзүм түрмөдө
Жайнаганда - кербезим.*

Бул строфада тыбыштык э анафорасы төрт жолу, *-аганда - кербезим* төрт жолу кайталанып, кайталоо кирбеген бир да сап жок.

Бул строфа кийинки сегиз сап менен параллелдүүлүктү түзө алат. Ушундай эле алака кийинки эки строфага да мүнөздүү. Ырдын үчүнчү, төртүнчү строфалар да парадигмалык жуптарды пайда кылат. Бул жерде бардык строфаларда төрт жолудан кайталанган *кербезим* сөзүн айтпай коюуга болбойт. Бул лексема 24 ирет колдонулган. Мүчөлөрдүн кайталануусу да көңүлгө аларлык. Ырда *-кандагы / -гандагы* үч мүчөлүү комплекс 16 жолу кайталанган. Ал этиштин өткөн чагын уюштуруучу *-кан / -ган*, жатыш жөндөмөнүн *-да*, буга жалганган *-гы* мүчөлөрүнөн турат. Ошондой эле кошок *-ганда* мүчөсү 8 мертебе иштетилген. Мында строфа ичиндеги жана строфалар аралык кайталоолор ырдын көркүн ачып, таасирдүүлүгүн күчөтүп турат.

2.10. Ишеним жаратуучу кайталоолорунун түрлөрү. Кайталоо - ишенимди түптөөчү күчтүү каражат. Ишендирүү каражаттары кайталанып гана адамдын аң-сезимине орнойт. Позитивдүү ишенимди пайда кылуучу каражаттарга аутогендик машыгуу, бата, алкыш, тилек, эм-дом (кирнелөө, тибирткелөө, бадик, жүрөк көтөрүү ж.б.), каалоо, учурашуу, келме келтирүү ж.б. кирет. Ал эми негативдүү ишенимди каргоо (каргыш, каргашуу), сөгүү (сөгүш), ант ж.б. пайда кылары маалым.

Бардык эле, кирнелөөлөр кайталоосуз жүрбөйт. Биз алардан бирөөнү мисалга келтирели:

Чык, кирне, чык, кирне,

Кирне болсоң, кирип чык... Кайталоо ырымдын касиеттүүлүгүнө ынандырыш үчүн кабыл алынган. Бул вариантта *кирне* сөзү беш ирет, *чык* өтүнүчү он жолу, *бар* жумшоочу сөзү үч мертебе, *болсоң* этиш эки жолу кайталанган. Аталган текст бир эле жолу айтылбайт: үч, жети... жолу кайталанат. Ырымдын таасири андагы сөздөрдүн кайталанышында.

Аталган ырымга **бадик** да ыктап турат. Мисалы:

Көч, көч, бадик, көч, бадик, көчкөндөй көч,

Куурай оту күл болуп өчкөндөй көч... Келтирилген вариантта да кайталоолор бар. *Көч* сөзү 16 жолу кайталанган. Мунун тогузу сапты аяктаса, алтоо сап ичинде колдонулган. Текстте *бадик* сөзү төрт жолу кайталанат. Калган кайталоолор мындай маанилүү эмес. Бул уйкаштыктар да бадиктин уккулуктуулугун, таасирдүүлүгүн колдойт.

Ал эми **тибирткелөө** ырымындагы кайталоолор түзүлүшү, аткарылышы боюнча башкача. Бул ырым диалогдук мүнөздө ишке ашат. Тилине тибиртке чыккан киши экинчи кишиге (көбүнчө тели-теңтуштарына, үй-бүлөнүн

мүчөлөрүнө) *Тилиме тибиртке чыкты деп кайрылышат*. Экинчи тарап ага жооп кайтарат:

- *Тилиме тибиртке чыкты,*

- *Уйдун көтүнө кат...* Мында экинчи тарап үч адал, үч арам жаныбардын атын атайт, биринчи тарап *ту* сырдык сөзү менен коштоп үч жолудан үч жакты карай түкүрүп коет. Тибирткеге чалдыккан адам бир эле фразаны алты ирет кайталайт. Ага болгон жооптордо *көтүнө кат* деген объект + предикаттык сөз айкашы дагы алты жолу кайталанат. ...*ок болду* бөлүгү эки мертебе кайталанып, ырымды тыянактоочу, эки саптын үндөштүгүн түзүп турат.

Алкоо үчүн өзүнчө кырдаал, шарт түзүлүшү керек. Кырдаалсыз алкоо аталбайт. Бирок адресант өзгөчө эмоционалдык абалда мындай типтүү формулаларды кайталап айтат. Айрым мисалдарды келтирели: *Муратка жет, балам, муратка жет. Кудай жалгасын, кудай жалгасын ж.б.*

Алкоого жакын тилдик каражаттар **бата** жанрында көп кездешет. Баталардын өзөгүн да императивдер, этиштин буйрук ыңгай формалары түзөт. *М: Аман-эсен бошонуп ал, үйрүлөйүн. Уул төрөп ал, эсен-аман көз жарып ал, садага.* Мында *ал* каалоо-тилекти билгизип үч жолу кайталанып турат. *Аман-эсен* жана *эсен-аман* сөзүндө кайталоочу сөздөр орун алмашып калган. Бул жерде татаал сөз ичиндеги хиазм тууралуу айтсак болот. Айрым баталарда буйрук баяндоочтордун ондогон кайталанышына күбө болобуз.

Каргыш прагматикасы батаныкына эле окшойт. Мисал үчүн таркалган *Өлүгүңдү көрөйүн!* деген кеп формуласын алалы. Бул каргыш адресатсыз, кырдаалсыз, эмоциясыз эч айтылбайт. Бул негативдүү клишенин кайталанышы бир нече түрдө ишке ашат. Ошол эле адресат бир эле учурда *Өлүгүңдү көрөйүн, өлүгүңдү!, Өлүгүңдү, өлүгүңдү көрөйүн!* же *Өлүгүңдү көрөйүн, өллүгүңдү эле көрүп калайын!* ж.б. варианттарда клишени бүт бойдон же анын кайсы бир бөлүгүн кайталай алат.

Көп учурда каргышка каргыш менен жооп беришет. Каргашуу ач кыйкырык менен, ачуулуу үн менен, коркутуу жаңсоолору менен, заар ымдоо (мимика) аркылуу ишке ашат. *М: 1. Кудайга салдым сени, Кудайга! 2. Алла таала сага бир көрсөтсө экен, башыңы жегир. Башыңы эле же. 3. Үйүң күйсүн ылайым, үйүң күйсүн!* Императивдик-мистикалык формулалардын ичинде **каргануу** да өзгөчө орун ээлейт.

2.11. Диний ишенимдерди калыптандыруудагы кайталоолордун ролу.

Диний тилдик-менталдык талаанын эң жыш пайдаланылган түзүүчүсү - **келме**. Келмеде бир гана Аллага ишенүүнү билдирүүчү пикир берилет. Келме түзүлүшү, көлөмү, милдети, колдонуу орду ж.б. бөтөнчөлүктөрүнө карап бир нече мазмунда болот. Алардын эң ийгиси: *Лаа илааха илл Аллаху Мухамадур расуулulloх*. Аны кыргызчага которсок *Бир Алла тааладан башка кудай жок, Аллах тааланын элчиси Мухаммад* болот. Кыргыз бул келмени ар түрдүү айтат.

Биздин тилибиздин артикуляциясына ылайык бул формула бир нече вариантта жолугат.

Арабча текстте Алланын аты үч жолу экинчи, үчүнчү жана акыркы сөздө колдонулган. Кыргызчада да ал үч жолу (*Алла, Аллах, кудай* түрүндө) берилген. Мындагы Алланын атынын кайталанышы ишенимдин башаты. Анткени келме жалгыз же жуп аталбайт. Ал кайталанып үч жолу келтирилет. Кайталоо ушу талапка ылайык жүргүзүлөт.

Диний ишенимди түзүүчү тексттердин бирөө - **азан**. Азандын айтуу стили өзгөчө. Анын өзүнчө обону бар. Азандын аткарылуу тексти төмөнкүдөй:

1. *Аллоху акбар(4 жолу);* 2. *Аишадуан лаа илааха иллаллоох(2 жолу);*
3. *Аишадуанна Мухамадар расулуллох(2 жолу);* 4. *Хаййа ьалассолаах(2 жолу);*
5. *Хаййа ьалал фалаах(2 жолу);* 6. *Ассалаату хойрумминан нави(2 жолу);*
7. *Аллоху акбар(2 жолу);* 8. *Лаа илааха илаллах;* Азан өтө көп кайталанып намазга чакыруучу каражат катары колдонулат. Бул текстте кайталоолор көп *аллаху/ иллаха/ иллаллох/ расуллох.*

«Фатиха» жети аяттан турат. Бул сүрө жана анын бөлүктөрү кайталанып окулат. Мисалы, сүрөдөгү 5-аятты «намаз окуган адам кеминде 32 жолу кайталайт». Кайталоо - ишенүүнүн, диндин эң зарыл каражаты. Диний тексттер кепте тынымсыз кайталануу жолу менен колдонулат.

2.12. Кайталоонун тексттеги орнаменталдык кызматы. Обондуу ырларда кайталоо орнаменталдык кызмат аткарат. Аларда айрым сырдык сөздөр же буларга окшогон тыбыш айкаштары өтө эле көп кайра-кайра айтыла берет. Белгилүү тексттеги сөздөр да лексикалык кайталоолорду жаратып калат. Кээде текстке «атоо» сөздөр да кирип кетет. Булар тексттин маанисин бузат, бирок анын ритмин толуктайт, ага кооздук берип калат. Айрым обондуу ырлардагы кайталоолордо омофоналык катыштагы сөздөр учурап, тексттин ыраңын кошумча ачып берет.

Ушундай эле сырдык сөздөрдү жыш кайталаган обондуу тексттер башка элдик ырларды аткарууда да пайда болот. «Ой, булбул», «Күңөтай» ж.б. ырлардын обондуу тексттерине кайрылып, ушул эле абалды көрүүгө болот. Мисалы, «Ой булбулдун» текстинде *ой* 17 жолу, *ий* 58 жолу, *э-ий-ий-ий* 4 жолу ж.б. кайталоолорду учуратабыз. «Күңөтай» ырында *О-ой-бай-бай-бай-бай* 4 жолу, *О, кургур* төрт жолу ж.б. кайталоолор бар. Бек Борбиевдин «Асел» деген ырынын аткарылчу текстинде [асел] сөзү текстте 78 жолу кайталанып келет.

Мындай кайталоолорго мүнөздүү комплекстүүлүк башка элдик ырларда деле көп жолугат. «Оп майда» ырын аткарылыш түрүндө алып карасак, анда *майда* сөзү баштапкы түрүндө 53 жолу, *майдалай* сөз формасынын курамында 6 мертебе, *кырча* сөзү 12 мертебе, *орой* сөзү 12 жолу, *пайда* 18 жолу, *бассаң* 6 мертебе, *кырман* 6 жолу, *ороо* 6 жолу ж.б. кайталоолор кездешет. Ошондой эле сөз айкаштарынын, сүйлөмдөрдүн, строфалардын да кайталоолору бар. Мисалы, *майдалай бассаң, жаныңа пайда* 6 ирет, *басканың майда, ороо*

толсун, оп майда! 12 мертебе, *топондору сизге пайда, эгиндери бизге пайда* деген эки сап 6 ирет колдонулган. Ал эми «Гүлдөй жан» элдик ырдын текстинде *гүлдөй жан* 38 жолу, *гүлдөй сөзү* 32 жолу кайталанып келген.

Демек, кайталоо обондуу ырда күчтүү орнаменталдык кызмат аткарат.

2.13. Тексттин мазмунун түзүүчү тематикалык сөз топторун бириктирүүдөгү кайталоонун кызматы. Кайталоонун зарыл жана жалпы касиеттеринин бирөө, бул - анын текстти жаратуучу лексемаларды тематикалык жактан топтоштуруп берүү мүмкүнчүлүгү.

Негизги сөз-уңгунун кайталанышы «Аккан суу», «Жинди суу» ж.б. темаларга арналган поэтикалык чыгармаларга да мүнөздүү. Бир эле теманын ар тараптан ырааттуу түрдө ачылып өнүктүрүлүшү негизги сөздүн кайталанышы аркылуу ишке ашат.

Айрым учурларда бир тема ички кичи темаларга (подтемаларга) ажыратылат. Бул учурда негизги ар бир подтема сөздөрдүн өзүнө жараша тематикалык топтолуштары аркылуу ачылып берилет.

Бир белгилүү эле обондуу ырга кайрылалы. Ал төрт куплеттен турат. Аты - «Эгер мен». Ар бир куплетте биринчи сап *Эгер мен ... болуп жаралсам* деген багыныңкы сүйлөмдөн турат. Демек, бул үзүндү ырда төрт жолу кайталанат. Көп чекиттин ордуна коюлган сөз тексттин подтемасын (кичи темасын) түзөт. Ар бир подтема өзүнө гана ылайык сөздөрдүн колдонулушу аркылуу мазмунга ээ болот.

Үчүнчү глава «**Позициялык кайталоолордун тексттеги экспрессивдүүлүк кызматы**» деп аталат. Эмгектин бул бөлүмү кайталоолордун эң орчундуу жана толук иликтенбеген түрлөрүн сыпаттоого арналат. Ошондой эле позициялык кайталоолордун текстте экспрессивдүүлүктү жаратуучу касиеттери иликтенет. Изилдөөнүн негизги тыянактары чыгарылып жана натыйжалары көрсөтүлөт.

Позициялык кайталоолор кырдаал-жагдайга көп деле баш ие бербейт. Кайталоо тексттин түзүмүнүн талабына ылайык колдонулат. Кайталоонун ордун тексттин түзүлүшү жана түрү аныктайт.

3.1. Текст үзүмүнүн башындагы кайталоо. Анафора - кайталоонун таркалган түрү. Ал поэтикада да, кара сөздө да кенен учурайт. Анафораны стилистикада ар түрдүү түшүнүшөт.

Текст үзүмүнүн башындагы кайталоонун бардык түрлөрүн анафора түшүнүгү менен туюнтулду. Бул түшүнүктү окумуштуулар тар, орто, кенен маанисинде колдонушат. Биз анын кенен маанисин кабыл алып, текст үзүмүнүн башындагы тыбыш, тыбыш айкашы, муун, морфема, сөз, сөз айкашы, сүйлөм тибиндеги кайталоолордун ар бирин өзүнчө талдоого алдык.

Европа тилдеринде анафораны морфемалар кенен эле түзө алат. Анткени сөз башында уңгу гана эмес префикс аттуу аффикс да колдонула берет. Түрк тилдерине префиксация мүнөздүү эмес. Ошондуктан бул тилдерде биз анафора

жаратууда морфемалардын ичинен уңгусунун гана катыша аларлыгын айта алабыз. Кыргыз тилинде да так ушундай анафораны уңгу морфемасы гана уюштура алат.

Морфологиялык түзүлүшү татаал анафораны этиштик сөз формалары жаратат. М: *Какшыктайт келинин да, аялын да,*

Какшыктайт тамак ичкен аягын да.

Какшыктайт улагада шыпыргысын,

Какшыктайт колундагы таягын да (С.Жусуев).

Сап башындагы үндөштүктү *какшыктайт* сөзү кайталанып жаратты. Предикаттык кайталоону башка кайталоолор коштоп жүрөт: мында таандык уланды менен колдонулган табыш жөндөмөнүн мүчөсү беш жолу (-ин, -ын, -ын, -сын, -ын), тыбыштык ая..ын комплекси үч жолу (аялын, аягын, таягын), да байламтасы төрт жолу колдонулган. Тексттин башынан эле үзгүлтүксүз кеткен кайталоону жайылма, созулма анафора десек да болот.

Ошентип, анафора тилдик деңгээлдердин чегинде кайталанат.

3.2. Текст үзүмүнүн аягындагы кайталоо. Текст үзүндүсүнүн акырындагы кайталоолорду жалпылап эпифора дешет.

Текст үзүмүнүн аягындагы кайталоону туюнтуучу эпифора да илимпоздор тарабынан үч түрдүүчө түшүнүккө ээ болуп жүрөт. Мунун да кең маанисин негиз кылып алып эпифоранын фонетикалык, морфологиялык жана синтаксистик түрлөрүн конкреттүү мисалдардын негизинде талдоого алдык.

Бир тыбыштан турган эпифорага *t* тыбышы жана учур чактын үчүнчү жагынын *-t* мүчөсү төмөнкү мисалдарда эпифораны түзүп, эки сүйлөмдүн соңку үндөштүгүн пайда кылды: *Жука жерден жыртылат, ичке жерден үзүлөт. Келин келет, кыз чыгат.*

Тыбыштык соңку кайталоолорду *в, х, ц, щ* фонемалары гана түшүнүктүү себептен улам жарата албайт. Тыбыш айкаштары да эпифорада арбын учурайт. Алардын өз ара катышы, жалпы контуру ар түрдүү. Аффикстик морфемалардын, дээрлик, баары эле эпифораны жарата алат.

Кээде препозициядагы кайталанчу элемент эки же бир нече бөлүктөн турушу мүмкүн. Муну жайылма же узун эпифора катары кароого болот. Мындай эпифоранын таасирдүүлүгү, ишендирүүчүлүк күчү өтө жогору келет.

Эпифора айрым учурларда, дээрлик, бүт текстти камтыйт.

3.3. Сап ортосундагы кайталоо. Кайталоолордун позициялык түрлөрүнө мезодиплозис кирет. Мезодиплозис ыр саптарынын, же прозалык тексттин кесиндисинин ортоңку бөлүгүндөгү кайталоону туюнтат. Ошондуктан аны интерпозициялык кайталоо дешке болот.

Накта мезодиплозис анафора, эпифора ж.б. позициялык үндөшүүсүз уюшулат. Мисалы: *Баш кесмек бар,*

Тил кесмек жок. Бул макалда кайталоо саптардын нагыз ортолугунда жайгашып турат. *Кесмек* сөзү кайталанып, эки сапты «боолап»,

тыгыз туташтырып, тексттин көркөмдүгүн, параллелдүүлүгүн, бүтүндүгүн жарата алган.

Бир сөз тексттин үч кесиндисинде да мезодиплозис учурашы мүмкүн. Мисалы: *Сен таза болсоң, мен таза болсом, коом да таза болот.* Үч жөнөкөй сүйлөмдүн ортосунда *таза бол* үзүндүсү (сөз+унгу) үч жолу колдонулуп, бардык учурда текст кесиндилеринин ортосунда орун алып турат. Бул аналитикалык предикат үч сүйлөмдүн биримдигин, үндөштүгүн жаратып, көркөмдүгүн күчөтүп бере алган. Кээде мезодиплозис тексттин маанисин, багытын өзгөртүүнүн негизи болуп да калат. Ошентип, мезодиплозис поэтикалык текстте кеңири учураган ыкма катары кызмат кылат.

3.4. Кайталоолордун «кочуштоосу» жана кайырмаланышы. Тексттин строфалык, абзацтык кесиндилерин эки тарабынан бириктирип турган, кайсы бир ойго басым салып, кесиндидеги калган мазмунду эки тарабынан кучактатып берген кайталоону кочуштоо десек болот. Кочуштоону байыркы гректер эпанодиплозис деп аташкан. Демек, кыргызча деле бул фигураны тегерек, шакек, камтуу, кийирүү деп атоого болот.

Эпанодиплозис көбүрөөк поэтикалык кайталоолорго мүнөздүү. Бул фигура строфалардын, ыр текстинин баш-аягында колдонулуп, калган текстти кочуштап, «шакектеп» турат. Мисалы:

Күндөр келет жаздагы үмүттөрдөй,

Ал дүбүрттү чыгарган күлүктөрдөй.

Күндөр келет жаздагы махабаттай,

Күндөр келет жаздагы үмүттөрдөй. Бул кесиндиде башка да кайталоолор бар. Биздин максатка ылайыгы - биринчи жана төртүнчү саптары. Алар бипбирдей кайталанып турат, калган эки сапты өз ортосуна кийирип алган. Кочуштоо ыр саптарын көркөмдөп, эмоциялуулугун көтөрүп турат.

Кээде кочуштоо поэтикалык тексттин бардык строфаларын рамкага алып калган кесиндини өз кучагына алып келери маалым. Эпанодиплозисте сөз айкаштары, сүйлөмдөр, саптар гана түзбөстөн, куплеттер, строфалар да ушул милдетти аткарып калышы таркалган көрүнүш.

Эпанодиплозиске дагы бир фигура жакындашат. Бул фигураны **рефрен** дешет. Кыргыз лингвопоэтикасында рефренди **кайырма** деп атоо кабыл алынган. Кыргызча экөөнү тең эле кайырма деп атоого болот. Кайырма кыргыз поэзиясында да, обондуу ырларында да кенен учурайт. Ырдын уккулуктуулугун, көркөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында колдонулат.

3.5. Реприза кайталоого кантип кирет? Реприза мурунку сап менен кийинки саптын, мурунку сөз айкашы менен кийинкинин, мурунку сүйлөм менен кийинки сүйлөмдүн ортосунда учуроочу кайталоону туюнтат. Ошондо поэтикалык же тилдик эки бирдиктин кошулушунда белгилүү стилистикалык максатта колдонулган кайталоо реприза деген атоого ылайык келип калат. Реприза тыбыштык, муундук, морфемалык, лексемалык, сөз айкаштык, фразалык түрдө кездешет.

Тыбыштык репризаны кыргыз тилиндеги ж, ф, х, ц, й ж.б. тыбыштар түзө албайт. Анткени алар менен бүтүп-башталган сөздөр дээрлик жок.

Реприза түзүүчү уңгунун башкача катыштары тууралуу учкай сөз кылууга болот. Төмөндөгү мисалда:

Бирдин кесепети миңге,

Миңдики - түмөнгө. *Миң* уңгусу эки сапты тутумдаштырып келген: *миңге* - *миңдики*. Бул жерде биринчи сапта ал уңгу барыш жөндөмөдө, экинчи сапта генитивдик формада колдонулган.

Кээде репризаны бирдей эки сөз формасы жаратып калат. Түзүмүнө этиштер кирген реприза да поэтикалык саптарда арбын учурайт. Этиштик грамматика семантикага бай, анын маанилери көп кырдуу.

Репризаны кыргызча жик деп атоого болот. Ыр саптарынын жана сүйлөмдөрдүн ортосунда тыбыштык, муундук же тыбыш айкашуучулук, уңгулук, морфологиялык, сөз айкашуучулук жиктер колдонулат.

3.6. Эпанафоранын текст көркөмдөөчү касиеттери. Поэтикалык текстте анафора менен эпифора айкалышып колдонулат. Бул айкашууну эпанафора деп аталат. Эпанафора таза түрдө кем колдонулат. Бул фигура кепти рамкага алып, анын тышкы параллелдүүлүгүн уюштурат.

Эпанафора деп текст кесиндисинин жана анын бөлүктөрүнүн (сөз айкаштарынын, ыр саптарынын, сүйлөмдөрдүн) башында жана аягында келген тыбыштык, морфемалык, сөздүк, сөз тизмектик, саптык жана сүйлөмдүк окшоштуктар түзгөн фигураны айтабыз.

Төмөндөгү мисалды сөз анафорасы менен тыбыштык эпифора коштоп турат: *Сөз атасы - ыр,*

Сөз катасы - чыр. Анафора - кайталанган сөз лексемасы, эпифора - *ыр* сөзү (1-сапта) жана *ыр* тыбыштык айкалышы (2-сапта).

Бул мисалдын үндөшүүсү татаал: *атасы* деген бөлүк мезодиплозис боло алат. Экинчи сапта тыбыштык *атасы* анафорадан *к* тыбышы, эпифорадан *ч* тыбышы аркылуу ажырап турат: *Сөз к-атасы ч-ыр.*

3.7. Кайталоолордун «өрүлүшү». Лингвостилистикада симплока түшүнүгү кенен колдонулат. Симплоканын объектиси тууралуу ар түрдүү пикирлер бар. Айрым окумуштуулар симплокага ыр саптарынын ортосундагы гана кайталоолорду кошуп жүрүшөт. Ал эми кээ бир стилисттер анафора менен эпифоранын айкалышып келишин симплока катары карашат.

Биз бул эмгекте башкача көз карашты сунуштоого жана коргоого аракет кылабыз. Симплока түп маанисинде «бирдей өрүлүү, окшош өрүлүү» деген маанини билдирет. Бирок баарыбызга малым: бир же эки жип, бир же эки чыбык эч убакта өрүлө албайт. Өрүлүү үчтөн кем эмес жип, топ чач чыбыктын айкалышы, эриш-аркагы, бири-биринен имерилип өтүшү менен гана пайда болот. Ошондуктан биз симплокага текст кесиндисиндеги үчтөн кем эмес кайталоолордун өрмөгүн, жалгануусун гана кошо алабыз. Симплока саптардын, тексттик түрмөктөрдүн башындагы, ортосундагы жана соңундагы кайталоолордун бир учурда айкалышып, бир бүтүндүктү түзүшүн камтыйт.

Симплокалык кайталоолорду тыбыштык, морфемалык, лексикалык жана синтаксистик бирдиктер түзө алат. Бир мисал келтирели:

Жыландын уусу тишинде,

Жамандын уусу ичинде.

Лексикалык жактан алганда мында мезодиплозис бар. Саптардын ортосунда уусу сөзү эки жолу кайталанып келген. Сап башындагы *жс-жс* кайталоосу анафораны, илик жөндөмөнүн *-дын / -дын* мүчөлөрү интерфораны, сап аягындагы *-инде / -инде* мүчөлөрү эпифораны жаратты. Ошонун негизинде бир тыбыштык, үч морфемалык жана бир лексикалык (лексикалык – морфемалык: уңгу+таандык мүчө) кайталоо «өрүлүп келип, эки саптын үндөштүгүн, параллелдүүлүгүн, көркөмдүгүн жана бүтүндүгүн пайда кылды.

Саны боюнча үчтөн көп кайталоолордун баарын эле симплока деп айтууга болот.

Корутунду

Ишти изилдөөдө төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылды:

1. Кайталоо-кайталабоо, кайталануу-кайталанбоо кубулушу бир дихотомияны түзөрүн, эки тараптуу экендигин айтууга болот.
2. Тилдик кайталоолор тиешелүү каражаттардын пикир алмашуу процессинде кайрадан колдонуу жолу менен ишке ашат.
3. Кайталоо - пикирди көркөмдөөчү, анын экспрессивдүүлүгүн, боектуулугун жана таасирдүүлүгүн арттыруучу, түшүнүүнү, эстеп калууну жеңилдетүүчү, ойдун бүтүндүгүн жана биримдигин жаратуучу фигура.
4. Кайталоо кептик жана кепке чейинки (доречевое) да боло алат. Көнүгүү - толук кандуу кеп эмес, ал кепке карай кадам, кептин алгачкы элементтери.
5. Тилде, кепте плеоназм кездешет. Буларда дубляж байкалбайт. Кептеги плеоназмдар өөн учурайт. Плеоназм - бул семантикалык кайталоо.
6. Бардык кайталоолор тилдик жана кептик гана боло алат. Булардын ичинде өзгөчө орунду стилистикалык кайталоолор ээлейт.
7. Тилдик кайталоолор саны, сүлпөтү боюнча чектүү моделдерге баш иет. Мындай моделдер тилде үлгү катары кызмат кылат.
8. Кайталоолорду позициялык жана позициялык эмес болуп эки ири топко ажыратылат. Кайталоолор тилдик деңгээлдерде ишке ашат.
9. Иште ишеним туудуруучу кайталоолордун бир топ салаалары талданды.
10. Обондуу ырларда кайталоо орнаменталдык кызмат аткарат.
11. Айрым кайталоолор кепте эмоция билгизүүнү (ачууланууну, жек көрүүнү, шашууну, коркууну ж.б.), суранууну, тактоону, ишендирүүнү ж.б. билгизүү максатында колдонулат.
12. Текст уюштурууда аллитерация (консонанс) менен ассонанстын мааниси зор. Биз аллитерация менен ассонансты өзүнчө жиктеп талдадык.
13. Кайталоо кепте тактоо, тажатуу, тууроо, үйрөтүү, үйрөнүү, ишендирүү, көңүл бөлдүрүү, эске салуу, эстеп калуу, көркөмдөө, үндөштүктү түзүү ж.б. максаттарда колдонулат.

14. Сап аралык жана строфа аралык кайталоолор поэтикалык текстте арбын учурайт.

15. Ишендирүү кайталоолору адресатты позитивдүү ойлоого багыттайт.

16. Тексттин кайталанчу бөлүктөрү өз курамында лексемалардын тематикалык топторун бириктире алат.

17. Позциялык кайталоолор тилдин бардык деңгээлдерин камтый алат. Анафора - текст үзүмүнүн башындагы кайталоо. Текст аягындагы кайталоону пайда кылган эпифора да кең маанисинде кабыл алынды.

18. Текст үзүмүнүн ортосундагы кайталоону мезодиплозис термини аркылуу атадык. Мезодиплозистин да деңгээл аралык түрлөрү атайын талдоого алынды.

19. Лингвопоэтикада кабыл алынган «шакек», эпанодиплозис түшүнүктөрдүн ордуна «кочуштоо» түшүнүгүн кийирүүгө аракет болду. Буга жакын кайырманын (рефрендин) бөтөнчөлүктөрү да конкреттүү мисалдар аркылуу мүнөздөмөгө алынды.

20. Кыргыз стилистикасына «жик» терминин кабыл алуу сунушу негизделип берилди. Ал түшүнүк реприза терминин эквиваленти боло алат.

21. Симпlokаны үчтөн кем эмес сап аралык кайталоолор «өрүлүшүп» түзүшү далилденди. Аны тар түшүнгөн стилисттердин пикири кубаттоого алынбады.

Диссертациялык темага тиешелүү жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

1. Кожоева, Г.Ж. Хиазмдуу түзүлүштөгү кайталоолор [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2007. -№2. -26-33-б.
2. Кожоева, Г.Ж. Морфемалык каражаттардын катышуусу менен уюшулган хиазмдардын стилистикалык бөтөнчөлүктөрү [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2008. -№4. -92-96-б.
3. Кожоева, Г.Ж. Тыбыштардын текст уюштуруучу касиети [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Сб.науч.трудов факультета русской филологии Ошск.гос.ун-та. –Вып. 2. –Ош, 2010. -73-81-б.
4. Кожоева, Г.Ж. Кайталоолордун «өрүлүшү» [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2011. -№1. -175-177-б.
5. Кожоева, Г.Ж. Семантикалык кайталоо [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2011. -№3. -155-156-б.
6. Кожоева, Г.Ж. Реприза кубулушунун экспрессивдүүлүктү жаратуу мүмкүнчүлүктөрү [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2011. -№3. -157-159-б.
7. Кожоева, Г.Ж. Табигый жана тилдик эмес кайталоолор [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2012. -№ 1. -77-79-б.
8. Кожоева, Г.Ж. Текст жана андагы кайталоолордун кызматы [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Ош МУнун жарчысы. – 2012. -№ 1. -75-77-б.
9. Кожоева, Г.Ж. Текст үзүмүнүн башындагы кайталоо [Текст] / Г.Ж.Кожоева // Эл агартуу. – 2012. -№3-4. -6-19-б.

Кожоева Гүлжамал Жайлообаевнанын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Кайталоону стилистикалык каражат катары сыпаттоо» аттуу диссертациялык изилдөөсүнө

Резюме

Негизги сөздөр: *кайталоо, позициясыз жана позициялуу кайталоо, ассонанс жана аллитерация, поэтикалык текст, сап ичиндеги, сап аралык жана строфа аралык кайталоо, анафора, эпифора, мезодиплозис, эпанодиплозис, рефрен, реприза, эпанафора, симплока.*

Изилдөөнүн объектиси катары кайталоо фигурасы, ал эми **предмети** катары бул фигуранын тилдик, кептик жана стилистикалык касиеттери, жагдайлык-тематикалык, позициясыз жана позициялуу өзгөчөлүктөрү, түрлөрү тандалып алынды.

Изилдөөнүн максаты болуп кайталоонун лингвостилистикалык табиятын, функцияларын позициялуу жана позициясыз түрлөрүнүн негизинде комплекстүү изилдөө саналат.

Изилдөө методдору катары иштин жүрүшүндө эмпирикалык жана теориялык ыкмалар, процедуралар колдонулду.

Эмгектин негизги натыйжалары:

- 1) кайталоо кубулушу толук изилденип, ар тараптан мүнөздөмөгө алынды;
- 2) кайталоонун көп функциялуулугу жана ар мүнөздүүлүгү анын стилистикалык табиятына шайкеш келерлиги далилденди;
- 3) кайталоо фигура катары кепти ар кандай максатта, чөйрө-шартта, жыштыкта жана алкакта көркөмдөй аларлыгы көрсөтүлдү;
- 4) кайталоонун тилдик негизги моделдери иштелип чыкты;
- 5) кайталоо стилистикалык жана стилистикалык эмес, позициялуу жана позициясыз мүнөздө болорлугу аныкталды;
- 6) кайталоо үстөмдүк кылып жыш колдонгон текстте кайталанбоочу каражаттар анын бүтүндүгүн камсыз кыларлыгы тастыкталды;
- 7) кайталоолордун тилдик, кептик, прагматикалык, эмоционалдык-психикалык, орнаменталдык, диний-мистикалык ж.б. бөтөнчөлүктөрү көрсөтүлдү.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөдө келтирилген табылгалар жана жоболор, факт-материалдар стилистиканын фигуралар тууралуу бөлүмүнө орчундуу теориялык “үзүндү” болуп кире алат. Иштеги материалдарды кыргыз тилинин стилистикасы, кеп маданияты, лингвопоэтика, тексттин теориясы, текстке лингвистикалык талдоо, адабият теориясы сыяктуу дисциплиналарда кеңири пайдаланса болот. Ошондой эле кыргыз тилинин практикалык курсун өздөштүрүүдө, илим изилдөө иштерин аткарууда, түшүндүрмө, поэтикалык жана стилистикалык сөздүктөрдү түзүүдө да колдонулат.

Резюме

диссертационного исследования Кожоевой Гулжамал Жайлообаевны на тему: “Описание повтора как стилистического средства” на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – кыргыз тили

Ключевые слова: *повтор, позиционный и непозиционный повтор, ассонанс жана аллитерация, поэтический текст; внутрискрочный, междскрочный и междскрофный повторы, анафора, эпифора, мезодиплозис, эпанодиплозис, рефрен, реприза, эпанафора, симплока.*

Объект работы – фигура повтора, ее **предмет** – языковые, речевые и стилистические свойства, ситуативно-тематические, позиционные и непозиционные особенности и разновидности этой фигуры.

Целью исследования является комплексное исследование лингвостилистической природы повтора на основе его позиционных и непозиционных типов и разновидностей.

В качестве **методов исследования** использованы эмпирические и теоретические приемы, способы и процедуры анализа.

Основные результаты исследования:

- 1) всесторонне рассмотрено и охарактеризовано явление повтора в языке;
- 2) доказано соответствие многофункциональности и разнохарактерности повтора его стилистической природе;
- 3) продемонстрирована способность повтора украшать речь и усиливать ее экспрессивность в различных целях и ситуациях, на различной частоте и языковом уровне;
- 4) разработаны основные языковые модели повтора;
- 5) разграничены стилистические и нестилистические, позиционные и непозиционные повторы;
- 6) аргументировано положение о создании целостности текста единством повтора-неповтора, его повторяющейся и неповторяющейся частей;
- 7) определены языковые, речевые, прагматические, эмоционально-психологические, орнаментальные, религиозно-мистические и другие своеобразия повтора.

Сфера применения: приведенные в работе материалы и обоснованные в ней положения и результаты займут свое место в разделе о стилистических фигурах кыргызской стилистики. Они могут быть использованы не только в курсах стилистики и культуры речи, но и курсах лингвопоэтики, теории текста, лингвистического анализа текста, теории литературы, а также в практическом курсе кыргызского языка, в научно-исследовательской работе, при составлении толковых, поэтических и стилистических словарей.

Resume

Kojoeva Guljamal Jailoobaevna

Description of repetitions as a stylistic means

Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences in the major of 10.02.01 – Kyrgyz language

Key words: *repetition, positional and dispositional repetitions, assonance and alliteration, poetical text; in row, interlined and interstrophe repetitions, anaphora, epiphora, mezodiplozis, refrain, rephrase, epanaphora, symploka.*

Object of research –figures of repetitions, its **subject** –language, communicational and stylistic properties, situational-thematic, positional and dispositional features and types of this figure.

Purpose of research: complex study of lingua-stylistic investigation of the natures of repetitions on the basis of its positional and dispositional types and varieties.

As a **method of investigation** empiric and techniques, methods and procedures of analyses were used.

Basic results of the research:

- 1) the phenomenon of repetitions in language has been comprehensively considered and characterized;
- 2) correspondence of multi functionality and differences of repetitions to its stylistic nature has been proven;
- 3) ability of repetitions to decorate the speech and strengthen its expressivity in various purposes and situations, on a variety of frequencies and language levels were demonstrated;
- 4) basic language models of repetitions were developed;
- 5) stylistic and non-stylistic, positional and dispositional repetitions were defined;
- 6) the position of creation of integrity of the texts in a single repetition-unrepetition, its iterative and non-iterative parts were argued;
- 7) language, speech, pragmatic, emotional-psychological, ornamental, religious-mystical and other peculiarities of repetitions were defined.

Sphere of application: ideas, conclusions, findings, opinions and suggestions of this particular dissertation will find its application in the branch of Kyrgyz stylistics. They can be useful not only at the courses of stylistics and culture of speech, but also at the courses of lingua-poetics, theory of texts, linguistic analysis of texts, theory of literature, and also in practical courses of Kyrgyz languages, in scientific studies, as well as in developing explanatory, poetic and stylistic dictionaries.

Форматы 60*84. 1/16
Офсеттик кагаз. Кёлөмүз 1,7 б.т. Нускасы 100 даана.

«Аракет-принт» басмаканасы
Бишкек шаары, Тоголок Молдо кёчөсү, 58

